

Т. 606.049/12

5000

БІБЛІОТЕКА ТОВАРИСТВА "С К А Л А"

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

І НАЙДАВНІШІ
МЕШКАНЦІ
У К Р А Ї Н И

ЧИСЛО
12

БІБЛІОТЕКА ТОВАРИСТВА «СКАЛА»

В Станиславові

Має за ціль: популярними виданнями, спертими на основах католицького світогляду, поглиблювати освіту й культуру українського народу та скріплювати його релігійно-моральне життя.

Бібліотека Товариства «СКАЛА» пише в своїх книжечках приступно про релігію, про католицьку діяльність (акцію), про українознавство, про науку й освіту. Також видає гарні та цікаві оповідання.

Бібліотека Товариства «СКАЛА» видала досі:

Випуск 1. УЗАСАДНЕННЯ «СКАЛИ» — відчит д-ра Осипа Назарука про те, на яким ґрунті повстала «Скала», які користи дає це Товариство, чому українські католики не здобувають «Просвітки», про Католицьку Акцію, про католицьку політику і про інші практичні життєві справи. (56 стр. друку).
Ціна 20 гр. з поштою 30 гр.

Випуск 2. СВІТ ЛЕТИТЬ У ПРОПАСТІ ДЕ РЯТУНОК!
Тут представлено сучасну світову духову й матеріальну кризу та подано способи проти неї, а головню один найважніший: Католицьку Акцію. (32 сторінки).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 3. «СКАЛА» І «ПРОСВІТА». Які є різниці між ними в ідеології, статуті й організації; чи між цими двома Товариствами має бути війна, чи мир. Це брошура дуже цікава і на часі. (52 сторінки).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 4—7. ПРОСВІТНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ. Який досвід з того руху винесло греко-католицьке духовенство, чому треба «Скалик», історія «Скалик», що нам принесе «Скала», оборона «Скалик» перед усякими нападами. (132 сторінки).

Ціна 45 гр., з поштою 60 гр.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ПЕРША КНИЖЕЧКА:

НАЙДАВНІШІ МЕШКАНЦІ УКРАЇНИ

написав

ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА

СТАНИСЛАВІВ — ЛЮТЕНЬ Р. Б. 1938

БІБЛІОТЕКА ТОВАРИСТВА „СКАЛА” — Ч. 12

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017820569

I-606.049/12

Накладом Головного Відділу Товариства «Скала»
в Станиславіві, вул. Перацького ч. 1.

З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові,
вул. Чарнецького 26.

І. Початки людського життя в Україні

Початки людського життя взагалі не цілком ясні для дослідників минулого й тому в різних книжках можна стрінати різні погляди на ту справу. Часом пишеться, мовби-то людина завдяки своїй тілесній будові була походження звіринного; так писав англійський учений природник Чарльз Дарвін. На думку Дарвіна колись давно, коли ще не було людини на землі, жили між іншим сотворіння подібні до малпів, але також і до людини. Це були так звані чоловікоподібні малпи. Щойно з тих чоловікоподібних малп зчасом мала витворитися людина. Як це сталося, Дарвін точно не вмів пояснити. Він ішов за поглядом, що життя на землі поступає від найнижчих форм до чимраз вищих. Це становище само собою слушне, таксамо вчить і Церква, в біблійнім оповіданні якраз і маємо змальоване повстання живих істот на землі в цей спосіб, що найперше повстала рости́нність, щойно пізніше повстав звіринний світ і аж на самім вершку розвитку повстала людина. В загальнім отже Дарвінова теорія ніби погоджується з біблійним оповіданням. Теорія Дарвіна і тих учених, що йдуть за його поглядом, називається теорією розвою (або еволюціі). Але теорія еволюції має одну хибу й то основну: якраз науку про походження людини від звірини. Багатьом людям здається, що це дуже наукова теорія, що вона всупереч біблійному оповіданню й науці Церкви дає дійсно наукову відповідь на питання про повстання людини. Та в дійсності так не є.

Правдива наука не вказала й не може вказати, щоб колинебудь, чи в якийнебудь спосіб малпа перемінилася в людину. Тілесна подібність людини до чоловікоподібних малп, очевидно, не доказує нічого; вона свідчить лише про те, що людина таксамо, як кожна інша жива істота на землі, мусить бути збудована в той спосіб, щоб могли на тій землі жити. Натомість людина має крім тілесної природи ще й безсмертну душу. Душа істота від тіла незалежна, лише з тілом на якийсь час злучена, має розум і свободну волю. Тимсамим людина має те, чого не має ніяка звірина. І якраз не в тілі, а в душі людина носить основну різницю від звірини, якраз у душі носить образ і подобу Божу. Тимсамим основна різниця між людиною а звіриною така виразна, а пропасть між ними така непроходима, що треба хіба замкнути очі на те, що бачимо, щоб могли казати, мовби-то людина розвинулася зі звірини.

Тому правдивий науковий дослід початків людського життя доходить і мусить дійти до висновку, що людина не розвинулася зі звірини, а створена окремо. Якраз історія дуже виразно вказує на окремішність людської природи в порівнанні зі звіриною. Звірина не може мати ніякої історії; від початків, відколи існують нпр. пчоли, вони завжди в той самий спосіб працюють, будують вошини і взагалі провадять один і той самий спосіб життя. Діється так тому, що кожна звірина руководиться у своїй праці не розумом, а інстинктом, себто силою їй самій вродженою, але несвідомою себе. Тому ніякий розвій, ніякі улпшення в праці звірини не можливі; історія, поступ можливі лише в людини і якраз історія дає найкраще заперечення мильної теорії, мовби-то людина виводилася від звіринних предків. Дальше релігія, віра в Божество не можлива у звірят, а натомість

можлива, ба навіть конечна в людини. Таксамо людська м о в а вказує на основну різницю людини від звірини, бо ніяка звірина не знає мови ніде на земній кулі. Можна, правда, навчити звірят кілька слів, але поза механічне (без думки) повторювання тих слів, звірина тієї мови не розвине. По релігії отже, по мові й розвоєві людського життя, себто якраз по історії, пізнаємо людську душу, вищість людини над звіриною. Історія це найкращий похвальний гимн, найкраща пісня Творцеві, що створив людину і дав їй крім тіла безсмертну душу. Таким способом правдива наука й уважно вивчена історія доводять до основних правд віри.

Та нам цікаво, коли вперше появилася людина в Україні, звідки вона прийшла і який був її первісний стан?

Найдавніші сліди людини, що знаходяться в землі, вказують, що вона стояла на дуже невисокім степені культурного розвитку. Слова св. Письма: „В поті чола твого будеш їсти твій хліб” — якнайвиразніше справдилися на первісній людині. Колись вивінувана якнайкраще, позбавлена всякої журби за хліб насущний, могла людина обходитися дуже добре без того всього, що їй нині потрібне до боротьби з природою. Тоді ж людина була паном природи. Звірі не нападали на неї, отже не треба було від них боронитися; земля сама зі себе видавала овочі, тож не треба було тяжко на ній працювати; не було студеного підсоння, отже не треба було будувати домів для охорони від студені. Скінчилося все те разом із тим, як скінчилося безжурне, райське життя людини. Природа стала ворогом людини, звірята не підчинялися їй, навпаки, стали нападати на чоловіка, треба було подбати про безпеку себе і своїх близьких від цих усіх невзгод. Почалася

отже мозільна праця, тяжкі старання за піддержання свого життя, прохарчування й безпеку себе. В той спосіб почала творитися людська культура, себто все те, чого людина не застала в природі, а що треба було щойно створити.

Найдавніші сліди людської культури — це заховані в землі останки знарядів, що служили людині до здобування засобів поживи й до охорони перед лютим звірем. А жили колись на землі величезні звірі, таких тепер нема вже на землі зовсім. Найбільше знаний мамут, себто такий великий слон, що людина коло нього здавалася якоюсь дрібною забавкою. Мамут не лише міг бути небезпечним для людини, але також служив первісній людині за поживу. Взагалі культура первісної людини була ловецька; тоді люди не вмiли ще управляти ріллі і старали собі поживу в той спосіб, що збирали або ловили те, що вже було готове на землі. Щоби мамута вполювати, треба було копати в землі величезні ями, або використовувати якісь природні дебри. Як мамут упав до ями, треба було його добити, а потому розібрати і приготувати до їди. До того людина користувалася примітивним (первісним) знаряддям; воно було камяне, лише згрубша оббиване, щоби прибрало форму потрібну для ділання нпр. вид сокири, чи якогось ножа. Від того знаряддя і ціла тодішня культурна доба має назву старокам'яної або з-грецька палеолітичної доби. Палеолітична доба тривала дуже довго, довгі тисячліття, бо поступ у тім часі був іще дуже трудний. Та вже в палеоліті людина навчилася користуватися вогнем і добувати його для своїх потреб. Ті вчені, що держаться Дарвінової теорії, кажуть, що тоді людина взагалі не знала релігії, себто, що вона не мала віри в Бога. На їх гадку

брак похоронів у палеолітичній добі свідчить як-раз про те, що тогочасна людина, мовляв, переходячи від звірини до свого людського існування

Мамут

не створила ще собі поняття Бога. Але так можна було думати лише до того часу, доки не знайшлися

сліди похоронів у палеолітичній добі. Сьогодні учені знають уже досить багато гробів із палеоліту й можна сміло сказати, що вже тодішня людина, таксамо як сьогоднішня, мала віру в Бога й позагробове життя. Тимсамим уже на найдавнішій ступені своєї культури людина дає доказ, що носить у собі образ і подобу Божу й пам'ять про свою небесну батьківщину. Як бачимо, і тут теорія Дарвіна та його наслідників показала хибною. Правда, тодішня релігія не була релігією правдивою; це було поганство, людина затратила була вже яснє й виразнє пізнання Бога, але всетаки зберегла багато правд віри, спертих на первісній обявленні. Найцікавіше те, що якраз народи на найнижчій ступені культурного розвою мають віру в одного Бога, а не в багатьох богів. Правда, та віра, як сказано, вже була змінена, доповнена хибними уявленнями про Божество, але всетаки без перерви, від самих початків людського життя на землі аж до наших днів, ніде й ніколи не було такої людської суспільности, що в ній перервалася б віра в Бога.

Щодо вигляду первісної людини, то приклонники теорії Дарвіна кажуть, що вигляд її був зближений до звіринного. Можемо часом навіть стрінути образки такої первісної людини, намальованої так дуже дико, якби це справді був якийсь малпюк. Та вже зразу треба зазначити, що такі малюнки — це твір уяви, бо, очевидно, повні рештки людини, цілого людського тіла в землі не збереглися. Збережені в землі лише людські кістяки і що для нас найважливіше, черепи. Як оглядаємо черепи первісної людини, то бачимо, що вони рішуче більші об'ємом від черепів навіть найінтелігентніших малп. З того навіть приклонникам Дарвіна ясно, що є величезна різниця між людським духовим життям і взагалі умовими здібно-

стями, а умовими здібностями звірини. Ніяких „малполюдів”, себто істот посередних між малпою і людиною, вченим не вдалося знайти — очевидно їх і не було. Тому коли хочемо уявити собі вигляд первісної людини, то її останки, що їх знаходимо в землі, не дають права підмальовувати її під звірину. Первісна людина була подібна до

Дикі люди первісної культури

деяких теперішніх диких людей (із Африки чи Австралії), але не до малп.

Такими первісними людьми були також перші мешканці України. Появляється в нас людина вже в часах палеоліту і то ще старшої палеолітичної доби. Ввесь людський рід розвинувся з одної пари людей; тому первісно всі мешканці землі були до себе значно більше подібні, як тепер. Початковс було небагато людських рас; щойно пізніше, підс впливом природних обставин, як от підсоння (клі-

мат), повстали деякі зміни в будові людського тіла. Ще пізніше дещо відмінні вже від себе людські раси почали змішуватися і з того повставали щораз нові расові відміни. Розрізняємо дві головні раси: довгоголових людей, себто таких, що як згори дивитися на череп, то він видовжений, і короткоголових, себто таких, що не мають отого видовження, а більше зближуються до круглости голови. Найстарша раса в Україні, що жила в нас ще за часів мамутів і інших палеолітичних звірів, (тоді жили ще печерний лев, медвідь і інші) була довгоголова. Тодішні мешканці України були ловцями, себто живилися зловленими звірами й рибою. Сліди найдавніших людей ув Україні знаємо з цілої нашої національної території. Стрічаємо їх таксамо на правім, як і на лівім березі Дніпра, на Волині й у Галичині, на Буковині й Закарпатті, а також на Криму й Кубанщині. Більше слідів маємо вже молодшої палеолітичної людини.

Після довшого часу (не знаємо точно, скільки він тривав, 5, 10 чи більше тисяч літ) — почало змінюватися підсоння, а саме ставало чимраз більше тепло. В тих часах, коли жила палеолітична людина, в цілій Європі було дуже студено, бо з півночі найшов був на європейські краї ледняк (з-латинська називаємо цю ледову добу д і л ю в і я л ь н о ю д о б о ю). Зчасом ледівці почали таяти під впливом струї теплішого воздуха, а в звязку з тим настали основні зміни на нашій землі. Ледняк уступав чимраз більше на північ і з ним також леднякова звірня (мамути, печерні льви і т. д.) уступала чимраз дальше на північ. За звірами рушила й палеолітична людина, що не привикла була до теплого підсоння, а до того в змінених обставинах не могла вишукати собі поживи. Впрочім тодішня людина не мала чого жалувати; не покидала вона ані міст, бо їх не було, ані сіл, бо їх також не

мала, ані навіть окремих хат; тодішня людина жила у природних печерах і сліди своєї діяльності полишила в них хіба такі, як рештки вогнища, деякі кістки звірят, чи врешті в пізніших часах навіть малюнки на стінах печер. Це було первісне містецтво палеолітичної людини. Таксамо не мала та людина клопоту з переводженням худоби, бо ніякої освоєної худоби вона ще не знала. Без усякого жалю й без журби могла палеолітична людина покинути свій край і піти до другого шукати обставин пригожих до життя. Її журбою було лише те, щоби було де полювати чи ловити рибу. Привязання до землі люди того часу ще не знали.

II. ЛЮДИНА НЕОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Через якийсь час — знову годі ближче означити його — до України прийшла нова людська раса. В противенстві до попередньої довгоголової палеолітичної раси це була раса короткоголова. Прабатьківщина тієї раси була в Передній Азії; звідти короткоголова людність розселилася майже по цілій Європі. В науці називають отсю расу азіянітською, яфетичною або просто арменоїдною; українська відміна тієї раси називається динарською расою. Нові мешканці України вже не були кочовими звіроловами, як їх палеолітичні попередники; навпаки, це була людність хліборобська й осіла. Вперше отсе Україна дістає мешканців хліборобської культури, що буде характеристична (знаменна) для життя української нації аж до наших часів.

Релігія цих людей, оскільки можемо збагнути по похоронних останках і деяких інших вказівках, була інакша ніж релігія їх попередників. Бачимо, що похоронний обряд у них інший; підчас

коли палеолітична людність хоронила своїх небіжчиків у землі, то нова людність України палила їх.

Нове населення України, як також інших європейських країв, було дуже здібне. В Україні ця людність створила т. зв. трипільську культуру, звану давніше також передмікенською або просто культурою мальованих посудин. З останків посудин бачимо, що українська людність відзначалася вже почуттям краси, що старалася прикрасити навіть домашні знаряди.

В родиннім житті особливо цікавий об'яв — це велика пошана для жінки-матері. В первісних хліборобських устроях взагалі бачимо скрізь, що, власне, не мужчина, а жінка була осередком цілого господарства, так би мовити, начальником господарки. Такий устрій називаємо матріархатом. У матріархальній родині споріднення числиться не по батькові, а по матері; ось українська мова аж до наших часів зберегла різні назви споріднення по матері (нпр. дядько).

В господарській ділянці, як уже вище сказано, неолітична короткоголова українська людність була хліборобською. Вона послугоувалася ще каменним знаряддям, але вже дуже відмінним від того, про яке була мова попереду. Це камяне знаряддя було вже гарно шліфоване, гостре й витворювано різні роди його: пилочки, ножики, серпи, стріли й т. п. Тому в науці ця культура називається новокамяною або з-грецька неолітичною. Дальше люди навчилися вже виробляти глиняну посуду (кераміку); така кераміка знаменна для тодішніх мешканців України, знайдена вперше коло міста Трипілля на Київщині, надала цілій культурі мальованих посудин назву трипільської культури. Крім Трипілля на Київщині, особливо багаті знахідки цієї самої культури маємо на галицькім Поділлі, а саме в Більчі Золо-

тому, в Кошилівцях і ін. Ту саму культуру знайдено також на Херсонщині, в Бесарабії, на Волині, Чернигівщині, Полтавщині, Донеччині, Кубанщині й Буковині.

Неолітичні люди трипільської культури знали вже освоєну звірину, бо вона була потрібна до управи землі й до береження майна (собака), а також для поживи (свиня, дріб і т. д.). Очевидно, що хліборобська культура вимагала осідку на землі, себто треба було побудувати якісь доми. І справді, люди трипільської культури жили вже не в печерах, як їх попередники, але в якихсь більше або менше примітивних (первісних) хатах. Тимсамим людність привязалася вже до землі й до тих творів, що вона на землі зробила. Вперше тоді появляється любов до тієї землі, привязання до неї, поняття рідного краю, у відрізненні від чужини. Можна сказати, що трипільчики були першими патріотами української землі.

В неолітичній добі в Україні побіч трипільського хліборобського населення бачимо ще й інших мешканців. Першусього це приходні із північного заходу, з-над берегів Балтійського моря, що зазначилися в нас будованням плитових гробів. Зайняли вони Волинь і частину Галичини там, де не засягнули трипільчики. Це було також хліборобське населення й воно вже на зйнятій території залишилося жити.

Та були ще й третього роду мешканці в Україні в часах неолітичної культури: це кочовики, що прийшли зі сходу із-за Волги, таксамо, як пізніше приходили на нашу землю різні турецькі кочові народи. Пізнаємо цих кочових приходнів по знаменних для них великих могилах, що в них поховані небіжчики неспалені, у скорченім положенні і посипані червоною фарбою (ох-

рою). Кочовики охрованих гробів опанували частину місцевого хліборобського населення і з України поширювалися далі на захід і південь.

Досі ми все говорили про населення нашого краю без означення його племінної чи народньої назви. Річ у тому, що з тих прадавніх часів не збереглися ніякі письменні записки, бо й загалом люди ще не створили були способу записувати свої думки. Тому й не знаємо ні їх мови, ні назви. Правда, щодо народности чи радше споріднення трипільців із іншими народами, можемо на основі різних вказівок дійти до такого вислідку: це був нарід, що його свояки замешкували цілу Передню Азію, а їх останки збереглися були ще в історичних часах у Малій Азії, на Кавказі ж навіть і до наших часів. По цих останках бачимо, що всі племена, а між ними й наші трипільці, становили окрему групу (азіянітську або яфетицьку), не споріднену ні з теперішніми європейськими народами, ні з народами т. зв. семітськими. Зчасом завойовники, що приходили переважно зі сходу, опанували це стародавнє населення, бо воно не хотіло покидати своєї землі, й накинули йому свою мову або й назву чи звичаї.

Кочовики охрованих гробів належали до цілком іншої культурної й народньої групи. Це були найправдоподібніше вже предки нинішних європейських народів, що їх називають у науці індоєвропейськими народами. Індоевропейські народи відзначалися першзавсе тим, що, відмінно від азіянітів, зорганізовані були на патріархальний лад, себто начальником дому, чи його власником, був батько че мати. Споріднення в індоєвропейців числилися по батькові, не по матері. Щодо своєї культури індоєвропейці були кочовики, а не осілі хлібороби. Правда, це вже не були кочовики подібні до ді-

лювіяльної людности; вони стояли культурно вище, мали освоєну худобу і знали навіть початки хліборобства. Дуже можливо, що вони вже переходили від скотарського життя до хліборобського, але в той час із якихсь незнаних нам ближче причин мусіли рушити в дальшу мандрівку. Їх прабатьківщина була правдоподібно у степах Східньої Європи і Західної Азії. Звідти вони й розселилися по Європі. Вже з України індоєвропейці зорганізували похід на Малу Азію, підбили її і створили там сильну державу. Називалася ця держава від її власників хеттитів державою хеттитською. Тут можемо вперше подати часове означення, коли це сталося: хеттити панували в Малій Азії в другім тисячлітті перед Христом.

Індоєвропейці розділилися на кілька груп. Причиною такого розділу якоїсь суцільної етнографічної (племінної) маси буває сам факт розселення на великій території і що найважливіше — змішання з місцевим населенням. Якийсь час можна триматися осторонь від підбитого населення, можна погорджувати ним, як невільниками, але довшого співжиття така постава не видержить; колись приходять хвилини, що завойовники, зокрема коли вони люди нижчої культури, починають уподібнюватися (асимілюватися) до підбитого населення і приймати його культуру. Найбільше впливають на те подружжя, що їх заключають наїзники з підбитим народом. Через споріднення по якомусь часі доходить до взаємного вирівнання і два окремі народи переміняються в один нарід. У цей спосіб індоєвропейці, що становили первісно більше суцільну групу, почали розпадатися на окремі народи або групи народів, залежно від того, на якій території і серед якого народу вони осідали. Серед індоєвропейців вирізняємо такі групи народів: найдальше на сході жили і н-

дійці в Індіях; на іранській височині, де теперішня Персія, жили арійці; в теперішній Угорщині й на Балкані, жили тракійці (траки); на захід від них ілліри, далі італіки, у теп. Франції кельти і врешті в нин. Німеччині одна з найповажніших груп — германи. До індоєвропейців належать іще дві групи народів, що виступили щойно пізніше на світову арену, а саме слов'яни і литовські племена.

В цих прадавніх часах бачимо велику подібність до нашої історії пізніших часів. Майже все чергуються в ній щораз нові кочові племена, що приходять переважно зі сходу (часом також із північного заходу), опановують українські хліборобські племена і створюють довше або коротше існуючу державу.

III. НАЙДАВНІШІ ЗНАНІ ПО ІМЕНІ МЕШКАНЦІ УКРАЇНИ

Найдавніший опис української землі й її мешканців маємо з 5-го століття перед Христом. Поливши його нам грецький письменник Геродот із Галікарнасу; він описав також побут і життя різних племен України. Довідуємося, що вже тоді жило в Україні хліборобське населення, поділене на численні племена, що мали різні назви. Одних Геродот називає скити-орачі, других скити-хлібороби, інших каліпиди, алідзони й іншими іменами. Серед тих прадавніх мешканців України, очевидно нащадків згадуваних уже попереду короткоголовіх мешканців краю, що створили трипільську культуру, розказувано дуже цікаві перекази про їх походження й побут. Оповідали, що вони взагалі найдавніше населення нашого краю і що походять від одного спільного їм предка, що називався Таргітаон. Він мав бути, так вони вірили, сином найвищого бога і дочки Дніпра (очевидно

це поганські вірування тодішнього населення). Таргітаон мав трьох синів: Ліпоксая, Арпоксая і Колляксая. В часі життя цих синів злетіли з неба золоті знаряди: плуг, ярмо до запрягу волів, сокирка і чарка, й упали на землю. Вони переходували пізніше в нашій країні як найбільші святощі. Ці перекази вказують з одного боку на це, що

Скити ловлять диких коней (малюнок на старій вазі)

місцева пам'ять не знала вже про інших мешканців України, попередників тодішніх, а дальше, що вони споконвіку хлібороби. Крім названих вище племен знаємо в часах Геродота на території, заселеній українським народом, ще й такі племена: найдальше на заході, отже в Семигороді й на Закарпатті, жили агатирси; дуже можливо, що агатирси це також первісне населення Галичини. На сході, над берегом Азівського моря, жило плем'я меоти, на Кубанщині синди, а побіч них дандарії.

На північ від них жили такі племена: в північній Галичині, на Поділлі і Волині жили неври, — це предки словянських народів. Точно не знаємо, де жили два інші племена, названі у Геродота мелянхляйни, себто по-нашому чорноубрані, й андрофаги, по-українськи людодіди. Врешті племя, зване в Геродота будини, жило поза українською територією в нинішній Московщині. Це вперше можемо вказати імена племен, що належали до найдавнішої української раси і що зчасом стали добичею нових наїздників.

Нові наїздники, таксамо як їх попередники, що зазначилися могилами з охрованими небіжчиками, належали до індо-європейських племен. На заході такими кочовиками, що не любили осілого життя і праці на ріллі, були траки. На Криму та в околицях його, над долішнім Дністром, жило племя зване кімерійці, правдоподібно споріднене також із траками. У 7. столітті появляються в українських степах нові кочовики, що називаються в Геродота й інших грецьких письменників скити. Скити частинно були споріднені з індо-європейськими іранцями, але крім того багато в них було монгольських елементів, подібно як у пізніших татар. Скити в 6-ім і 5-ім столітті перед Христом опановують хліборобські племена України, поневолюють їх і визискують для себе. Крім того з України роблять вони походи до країв Передньої Азії; так нпр. пішли вони походом на Медію (коло Персії) і на могутню тоді Вавилонську Державу. Сталося це коло 620. року перед Христом. В Азії скитське панування тривало кількадесять літ і щойно при кінці 7. століття вони вернулися до України.

В часі коли можемо вказати назви мешканців України, бачимо також дуже поважну зміну в самій культурі. А саме на місці старих камяних ви-

робів появляються нові, металеві. Спершу вичайдено спосіб обробити металю в Малій Азії. Там на яких 3.000 літ перед Христом люди навчилися видобувати і виливати спершу мідяні знаряди, щойно згодом додавали до міді тріхи цини й у той спосіб дістали твердий метал, званий бронзом. Бронзові знаряди були кращі від мідяних власне завдяки своїй твердості. Продовж 3-го й 2-го тисячліття перед Христом тривала бронзова доба. Правда, камяних знарядів ще вживали, зокрема в країнах віддалених від осередків нової металічної культури, бо щойно пізніше там навчилися виливати металеві знаряди; тому в Україні, чи в інших європейських краях ще в тих часах дуже часто стрічаємо камяні знаряди. Коло року 1200. перед Христом навчилися люди добувати й обробляти залізо. Час, коли в Україні панують скити, це вже доба залізної культури.

Устрій скитів був абсолютистичний, то значить, що скитський король мав безоглядну владу над усіми підданими. Скити клялися на здоровля короля, а як король умирав, то жалоба в скитських краях прибирала дуже дикі форми: скити калічили себе, обтинали собі вуха, вбивали невірників і коней і в той спосіб виявляли свою жалобу по смерті короля. Скитська релігія була досить пригожа для їх кочового й войовничого життя. Найстаршим богом скитів був бог війни, що йому віддавали по честь під видом старого залізного меча. В жертву богові війни приносили скити не лише худобу, але також людей, головним чином воєнних невірників.

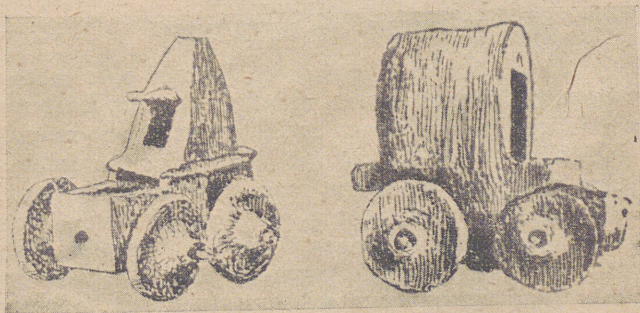
Побут скитів, їх звичаї також вказують на кочовий і воєнний лад. Скити не управляли землі й не мали сталих осель; хліба достарчали їм підбиті хлібороби. Найбільшою честью для скита було, як він убив багато ворогів. Такого скита, що не

вбив ні одного ворога, не допускали навіть до спільних пирів. Як скит убив першого ворога в бою, то пив трохи його крові. З голови ворога скит обдирав шкіру, вишкробував м'ясо зі шкіри і вживав її як платок до носа. З черепів ворогів, але лише найвизначніших, скити робили собі чаші до пиття вина.

Особливо добре пізнаємо дикість скитів з оповідання Геродота про те, як скити не любили приймати чужих звичаїв, хочби ті чужі звичаї були навіть культурно кращі. Скити розказували про одного зі своїх королів, Скилеса, що був сином тракійки, як йому сподобалися грецькі звичаї й він старався, хоч і потайки перед своїми підданими, наслідувати ті чужі звичаї. Це підглянули скити, скликали нараду всього війська й закинули своєму королеві ні менше ні більше, лише зраду національних традицій (передань), а тим самим нації й держави. Скінчилося це сумно для Скилеса, бо його скинули з престолу.

Щойно при кінці 6. століття перед Христом почала занепадати могутність скитів. Причинився до того перський король Дарій, що 512. року перед Христом вирушив проти скитів війною. Це були якраз соті роковини зруйнування скитами азійського міста Ниниви. Дарій використав отсі роковини, щоби викликати запал серед своєї суспільності і знищити Скитську Державу. Була вона небезпечна для Дарія особливо тому, що скити, вперті кочовики, робили постійні набіги на Персію, де Дарій уже старався ввести хліборобську культуру. Перси це також індо-європейське плем'я; вони появилися в Передній Азії в 2. тисячлітті перед Христом, провадили спершу кочове життя, але зчасом стали переходити до хліборобської культури. Вплинула на це, очевидно, культура місцевих передноазійських народів, що своєю ви-

щістю здобула собі кочових персів. У 6. столітті перед Христом появилася в Персії нова релігія, що її голосив мудрець Заратустра. Заратустра наказував своїм вірним переходити від кочового побуту до хліборобського. Наукою Заратустри пе-

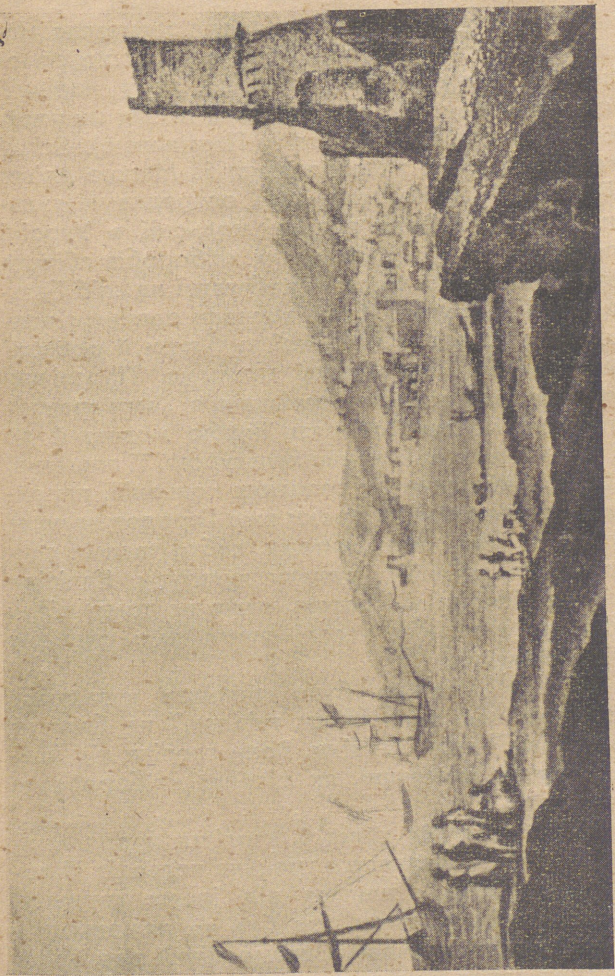
Скитські вози-мешкання

реймилися особливо перські королі з роду Ахеменідів, а з них головню Дарій. Тому дуже небажаним було для Дарія мати кочових сусідів — скитів. Отже він і рушив походом проти них, щоби цілком знищити їх могутність. Скити не мали відваги протиставитися Дарієві й поступали подібно, як пізніше москалі підчас походу Наполеона на Москву в 1812. р.: вони уступали чимраз дальше перед Дарієвим військом, що надходило від Балкану, втікали в безконечні степи, а за собою нищили все, що могло придатися чи то Дарієвому війську, чи то худобі. Підбиті племена правдоподібно використали нагоду, щоби збунтуватися проти скитів. Все це разом довело до того, що хоч Дарій і не розбив цілком скитів, бо не міг їх зловити, то таки могутність їх захиталася і з того часу упадала чимраз більше. Це було, очевидно, з користю для під-

владних скитам племен, і вони могли тепер щораз даліше поступати в розвитку своєї культури. До того дуже добре служили грецькі чорноморські кольонії, що стали джерелом культури для наших попередників.

IV. ВІКНО ДО КУЛЬТУРИ

Мала, але перелюднена Греція вже давно старалася вислати кудись своє населення, бо воно не могло знайти для себе способу прожитку у своїй невеликій батьківщині. Тому греки кольонізують з одного боку на сході побережжя Малої Азії, а з другого на заході південну Італію, що навіть від того називалася Великою Грецією. Але вже в 7. столітті перед Христом грецькі кольоністи пускаються ще даліше на північний схід, а саме починають кольонізувати північний беріг Чорного моря, себто українську територію. Повстало тут місто Тирас при усті Дністра; там, де збігається лиман Буга і Дніпра, себто в околиці Херсону, повстала кольонія Ольбія. На Криму повстали Теодосія, Німфей і особливо важний для нас з огляду на свою пізнішу роллю Пантікапей (коло теперішнього Керча). На Таманському півострові, коло устя ріки Кубані, повстало місто Фанагорія, при усті Дону Танаїс. Пізніше вже засновано на Криму Херсонез Таврійський (пізніше знаний у нашій історії Корсунь). Греки називали Крим Таврією від племені таврів, що його замешкувало, і правдоподібно було споріднене з корінним населенням України. Таври мали славу дуже диких людей; особливо тим були неприємні, що мали звичай жертвувати чужинецьких корабельних розбитків своїй богині. Отсі грецькі кольонії не були політично залежні від своєї грецької батьківщини, а таксамо

Місто Теодозія на Криму зі старими руйнінами

від тих малоазійських грецьких кольоній, що з них вони безпосередно повстали (найбільше міст на північному побережжі Чорного Моря заснувало малоазійське місто Мілет). Вони мали свою самостійну політичну управу, подібно як у корінній Греції демократичну, хоч у деяких містах ця управа була монархістична (нпр. у Пантікапею). Всі ці міста були в дуже живих зв'язках із Малою Азією та Грецією, найбільшими тоді осередками культури. З одного боку грецькі кольонії в Україні скуповували на місці від наших хліборобів збіжжя й перевозили його до своєї небагатої на хліб батьківщини, а з другого боку черпали повними пригорщами з джерела грецької культури й розповсюджували її між місцеві племена. Просвічені греки називали місцевих мешканців „варварами” себто людьми, що говорять іншою мовою й до того відзначаються нижчою культурою. Ті племена, що були найближче до грецьких кольоній, переймалися грецькою культурою; вже Геродот називає каліпідів погреченими скитами, себто такими скитами, що переймали грецьку культуру. Каліпиди жили між Дністром і Богом, отже на тому місці, де пізніше у княжих часах бачитимемо племена уличів і тиверців.

Правда, нелегко було сповняти культурну місію грецьким „ластівячим гніздам” на берегах „варварської” тоді України. Вони терпіли від усяких кочовиків не менше, як місцеве хліборобське населення.

Починаючи від кінця 6. століття перед Христом, починає розвиватися грецька кольонія Пантікапей. Вона різнилася від інших грецьких кольоній своїм устроєм, що був не демократичний, але монархістичний. Знаємо цілий ряд володарів Пантікапея й усі вони в великій мірі були визначними володарями. Якраз від кінця 6. століття

Пантікапей починає приєднувати до себе також інші грецькі кольонії й навіть численні негрецькі племена. Вони творять союз із Пантікапеєм; у той спосіб повстала державна організація, що зчасом стала зватися Боспорським Союзом або просто Б о с п о р о м. Назва Боспор означає пролив між Кримом і Таманським півостровом; називали його Кімерійським Боспором, бо над ним жили кімерійці. Впливи Боспору обіймали Крим, Кубанщину і Приазов'я. Культурні й торговельні впливи Пантікапея сягали дуже далеко на схід і на захід. На сході сліди їх бачимо аж у Сибірі, а на заході в Семигороді, Угорщині й Закарпатті.

Деяка зміна під політичним оглядом зайшла в Боспорській Державі при кінці 2. століття перед Христом. Тоді малоазійська держава, що називалася Понт, сягнула своїм політичним впливом на північні береги Чорного моря й опанувала їх. Понтійська Держава повстала була на руїнах імперії Олександра Великого, що була поділилася після смерти того великого завойовника. Тоді в Понті панував Мітридат Евпатор (107—63 перед Христом); йому вдалося підбити Боспорське Царство й інші грецькі чорноморські кольонії, що перейшли тоді у політичний союз із понтійським королем. Правда, довго ця понтійська зверхність над Боспорським Царством не тривала, бо прийшло до зудару між Понтом і новою силою, більшою навіть від держави Олександра Великого, а саме з Р и м с ь к о ю І м п е р і є ю. Вже син Мітрада Евпатора Ф а р н а к (63—47 пер. Хр.) признав зверхність Риму і задержав у той спосіб під своєю зверхністю й Боспор. Щойно після його смерти Боспорське Царство стає підвладним Римові, хоч і задержало повну самоуправу (автономію).

У. ДОЛЯ ЗАХІДНІХ ЗЕМЕЛЬ. ГОТИ Й ПОЧАТКИ ХРИСТІАНСТВА В УКРАЇНІ

Досі не було ширше мови про західні землі, заселені українцями: про Галичину, Волинь і Закарпаття. Лише про Волинь була згадка, як також про Поділля, що там жили неври. Це були предки словянських народів, що згодом займали велику частину Європи. В Галичині в часах Римської Імперії і її підбоїв на наших землях бачимо наперед індоевропейських траків, що принесли сюди високо розвинену залізну культуру (так зв. гальштатську) і причинилися до розвитку добування підкарпатської соли. Це друге особливо важне в нашій історії. Досі добували сіль у Дніпровім лимані в той спосіб, що висушували її з морської води; щойно тепер починається використання підкарпатських покладів соли і галицька сіль зачинає успішно конкурувати з дніпровською, Траки в той час уже провадили більше осіле життя й на нашім Підкарпатті у 2. столітті перед Христом бачимо цілу низку тракійських міст; одним із них є наш Г а л и ч, що його назва означає по-тракійськи стільки, що „Сольногород”. Траки заселювали цілу нинішню Угорщину і Семигород; там їх і застали римляни, як при кінці 2. ст. пер. Хр. дійшли до тих околиць зі своїм великим завоювником, імператором Траяном. Він завоював Семигород, де тоді жило тракійське плем'я даки, й сягнув до Галичини. Тимчасом на Закарпатті, в південній Україні і правдоподібно в Галичині, в пізнішій залізній добі (десь від 5. ст. пер. Хр.) появилася було ще й інше населення, а саме кельти. Вони приносять зі собою чергову залізну культуру (звану л я т е н с ь к о ю). Але кельти не відіграли визначнішої ролі в Україні.

Тимчасом і південна Україна змінила своє населення. Вже Геродот знав, що за Доном лежить

країна не скитська, але сарматська. Жили там сармати, вже чисто іранське плем'я, а пізніше бачимо там також іранських алянів. Останки цих іранських племен збереглися донині на Кавказі — це маленьке плем'я осетини. Але ні сармати, ні аляни не відіграли поважнішої ролі в історії українських степів.

Нова зміна в Україні настала тоді, коли з північного заходу, з-над берегів Балтійського моря, рушило на південний схід германське плем'я готи. Готи це найкультурніше, найбільш талановите германське плем'я з усіх. Прабатьківщина їх у південній Швеції (Готляндія) і звідти вони десь у часах коло народження Христа вирушили на південь і замешкали долішні береги Висли. Там жили готи в першій і другій столітті по Христі. Десь у 2. стол. по Христі рушили готи з-над Висли й перейшли через Холмщину, Волинь, Галичину й Поділля на береги Чорного моря. Тут на Чорномор'ї стрінулося це германське плем'я з культурним грецьким чорноморським світом, що до того почав уже чимраз більше перейматися християнськими впливами. Спочатку готи, як і всі інші кочовики, далися добре в знаки чорноморським грецьким кольоніям — нападали на них, грабили і т. д. Але з часом готи переходять до більш осілого способу життя, прибирають організаційні форми осілого вже державного життя й починають працювати над творенням власної культури. Вони витворюють свій оригінальний мистецький стиль. Тут, на українським півдні, повстає перше германське письмо т. зв. рунічне; ба що більше — не де інде як у нас, ув Україні, повстала знаменна для германських племен релігія, що признавала найвищим богом Одіна. Звідси поширилася релігія Одіна між германськими племенами, що жили даліше на півночі. Україна була тим

краєм, що дав змогу розвинутися початкам оригінальної німецької культури, що потому поширилася між усіма германськими племенами. Не знаємо точно, який великий простір обіймала готська держава; всежтаки маємо сліди, що готи доходили й до тих околиць, де пізніше бачимо Київ.

Та це все була ще поганська культура готів; вони ще не знали правдивої християнської релігії. Але й її могли вже скоро навчитися знову ж таки від тих самих грецьких чорноморських кольоній. Первісно християнська проповідь обмежувалася до країв Римської Імперії. Та вже скоро вийшла вона поза її межі й почала поширюватися також у „варварських“ країнах. Маємо оповідання про те, що над Чорним морем проповідував св. апостол Андрій; пізніше оповідання приписувало йому, що він зайшов був на те місце, де згодом повстав Київ, благословив київські гори, заткнув там хрест і прорік, що на тому місці повстане велике місто, що Бог здвигне тут багато церков і що слава Божа буде ширитися звідси по далеких країнах. Отся легенда-оповідання про св. Андрія на київських горах — це дуже гарний вияв побожності і християнського підйому наших предків. Але св. Андрій аж так далеко не зайшов; його проповідь обмежувалася лише до берегів Чорного Моря. Доля християнства на чорноморським побережжі також у великій мірі залежала від тих самих чинників, що й грецька культура, а саме від того, чи було в Україні бодай сяк так спокійне життя, чи ні. Уже в 3. столітті по Христі бачимо в грецьких чорноморських кольоніях не лише християн, але й єпископські столиці. Ще більше розвивалося тут християнство в 4. столітті. Особливо Крим, отся дика колись країна варварських таврів, стала мовби джерелом християнства. Знаємо, що на Крим був засланий третій наслідник св. Петра, св. Климент,

Папа Римський (88—97). Він, переслідуваний у Римі за визнання християнської віри, змушений був підчас переслідування християн покинути Рим і вийти сюди, де й помер. Мощі св. Климентія Папи лежали на Криму аж до 9. століття по Хр., коли їх видобув один зі словянських апостолів, св. Кирило, й вивіз до Риму. Це був мовби перший посів християнства в Україні — як дивно, що вже тоді зв'язаний не з іншим осередком, а з Апостольською Столицею в Римі! На Крим була, здається, вигнана також сучасниця св. Климента, кривнечка цесаря Доміціана, св. Флявія Доміцілля. Мощі св. Климента спочивали в Корсуні (старім Херсонезі Таврійським) і Корсунь справді став одним із найдавніших осередків південно-українського християнства. Побіч нього християнізував також славний політично Пантікапей і Фанагорія, що пізніше називалася Таматарха, а в наших літописах Тматоркань. У цих містах у 3. і 4. століттях, бодай у деяких, бачимо єпископів.

Ясна річ, що християнство з грецьких чорноморських осередків ділало на нових приходнів у українські степи — готів. Готи робили походи на Малу Азію, особливо на країну Каппадокію, батьківщину св. Василія Великого, що жив якраз у часах готського панування в Україні. З Каппадокії ввозили готи християнських невольників до свого краю і мали від них подвійну користь: одну ту, що для неї їх брали, себто, що каппадокійці як невольники робили на своїх панів, а другу ту, про яку і не мріяли: користь вищого ряду. Каппадокійці, християнські невольники в готському краю, не обмежувалися до того, щоб відробляти панщину на своїх панів; вони згідно з апостольським приміром і наказом старалися приєднати тих панів, засліплених ще у своїй поганській релігії, до християнської родини. І справді мали вони успіх, таксамо, як і ін-

ші більше або менше знані нам християнські проповідники в країні готів. Готи з часом стали навертатися на християнство.

Та якраз у 4. столітті, коли, здавалося, так гарно заповідалася християнська місія серед поганських готів, сталося в Церкві велике лихо: виступив один із найнебезпечніших ложновірців-єретиків, олександрійський священик Арій. Його блудна наука полягала в тому, що він відмовляв рівності Ісусові Христові як Богові з Отцем. Аріяństwo стало ширитися навіть серед деяких до того часу правовірних християн; не зважаючи на те, що перший Вселенський Собор у Нікеї 325. року осудив Арієву науку, вона мала своїх прихильників. Аріянські місіонарі старалися ширити свою віру також між поганами. Досить багато таких аріянських місіонарів було й на нашій Чорномор'ї й вони почали навертати на свою блудну віру поганських готів. У тім аріяни мали успіх; справді вдалося їм прихилити до себе готів і навіть завести свою єрархію (єпископат). Знаємо, що аріянський готський Єпископ Вульфілья з 4. століття переклав св. Письмо на готську мову.

Та скоро наступили події, що мали цілком змінити культуру й навіть зовнішньо-національний вигляд української землі. Це був наїзд нового кочового племені турецького кореня, що прийшло з далеких середноазійських степів, а саме гунів. Появляються вони в Україні в другій половині 4-го століття й цілою силою своєї воєнної організації та безпощадністю людей, що погорджували всякою культурою, накинулися як на чорноморських греків, так і на готів. Дивна річ, як скоро під ударами гунів упала велика Готська Держава, що, як виглядало, мала вигляди існувати довгі століття. Вистарчило кілька боїв гунів із готами, щоби дійшло до повного погрому Готської Держави; 375. року

готський король Ерманарих, бачучи руїну своєї держави, не видержав і скінчив самогубством. Це був мовби символ (знак) упадку Готської Держави; готи покидають Україну і вертаються на захід. Як пояснити причину такого скорого впадку Готської Держави в Україні? Очевидно не інакше, як лише в той спосіб, що готи становили лише тоненьку пануючу верству населення України й не мали особливих симпатій (прихильності) до себе місцевого населення. Місцеве населення видко не піддержало готів, подібно, як давніше підчас Дарієвого походу не піддержало і скитів. Що цікавіше, маємо познаки, що деякі з тих племен стояли по стороні гунів. Так нпр. старинні історики, що розказують про наїзд гунів, передають нам вістки, що в гунських таборі перебували слов'яни; як гунські подані в тих письменників чисто слов'янські назви „мед" і „страва".

Таким способом почалася нова доба в історії України, доба, що в ній з одного боку виступають кочовики турецької породи, так добре знані нам із наших княжих часів, а з другого боку слов'яни, що з часом опановують цілу Україну й лишаються в ній жити аж досі. Вже готи в своїй мандрівці з-над Балтійського Моря до Чорномор'я втягнули у свої ряди також слов'ян; це були перші кадри слов'янських виселенців із їх перелюдненої прабатьківщини на нові простори.

VI. ЗАКІНЧЕННЯ

Хто уважно читав отсю книжечку, тому перед очима пересунувся цілий ряд народів із різними назвами, або часом і таких, що їх назв не знаємо. Всежтаки одно треба підкреслити, а саме те, що багато кочовиків переходило через наші землі, починаючи від індоевропейських власників

культури охрованих гробів, через мішаних із індоєвропейців і монголів скитів, дальше вже індоєвропейських сарматів, алянів, траків, кельтів і готів, — але всі вони переважно щезали, або оставали в нас у малім лише числі. Не мали вони такого привязання до землі, що на ній перебували, як ті прадавні мешканці України, знані нам іще від часів неолітичної трипільської культури, яким можемо завдяки оповіданню Геродота надати вже навіть назви. Це хліборобське осіле населення не покидало свого краю. Воно воліло радше підчинитися щораз то новим наїзникам, ніж покинути свою землю, освячену численними могилами предків, ту землю, що з неї мав, по їх віруванні вийти їх предок Таргітаон. Вони — перші патріоти України в тому значенні, що люблять свою землю-батьківщину (по латині „патрія“ значить батьківщина). Вони і стали основним людським матеріалом для витворення українського народу. Пізнаємо це дуже добре по нинішнім вигляді українця: мимо того, що по нашій землі переходили різні ясноволосі кочовики, типом українця таки лишився високий короткоголовий брюнет, т. зв. динарський тип. Він переміг або втягнув у себе всіх інших приходнів, зумів їх засимілювати (уподібнити) до себе й перемогти. Так навіть великі й численні завойовники мусіли улягти вищій хліборобській культурі місцевого населення й його гарячому привязанню до землі-батьківщини.

Про часи словянські до заснування нашої княжої держави в Києві буде мова в слідуючій книжечці.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Яка основна різниця між людиною і звіриною? На що вказує історія й розвій людської культури?
2. Чому почала творитися людська культура? Що таке культура?
3. Чи найдавніша людина мала віру в Бога? По чім це пізнаємо?
4. Які були люди і звірі в Україні в ділювіяльній добі? Яке було тоді підсоння (клімат)?
5. Хто створив трипільську культуру? Чим різнилися її творці від своїх попередників?
6. Хто такі кочовики охрованих гробів? Як діляться Індоевропейці?
7. Хто полишив найдавніший опис України? З якого він часу?
8. Яка різниця між культурами: палеолітичною, неолітичною, бронзовою й залізною?
9. Хто такі скити? Хто знищив їх могутність? Яка тоді розвинулася держава в Україні?
10. Яка роля грецьких чорноморських кольоній для України?
11. Хто такі готи?
12. Що знаємо про початки християнства в Україні? Хто був св. Климент, похований у Корсуні?
13. Чому впала готська держава? Хто такі гуни?

23. VI. 1938

Випуск 8. ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ, БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. В 950-ліття хрищення України, написав **Теофіль Коструба**. Про нашого славного і святого князя Володимира. (32 ст.).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 9. ТЕСТАМЕНТ СТЕПАНА КУДРИНИ. Оповідання з правдивого життя написав д-р **Василь Маковський**. Про дивний тестамент американця-безвірника та про те, що діялося при його смерті. (32 сторінки).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 10. СЕЛО БЕЗ ДІТЕЙ — НАЦІЯ БЕЗ МАЙБУТНЬОГО. Про найгіршу заразу сучасности та лікарство проти неї. Написав **Павло Матієвич**. (32 сторінки).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 11. НАШІ МУЧЕНИКИ ЗА УНІЮ. Як Московщина нищила Унію та яких ми маємо мучеників-героїв за католицьку віру. Написав **Теофіль Коструба**. (32 стор.).

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 12. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. Перша книжечка: **Найдавніші мешканці України.** Написав **Теофіль Коструба**. Які бул і найдавніші мешканці України, їх життя й культура, їх вірування, обичаї, обряди. Про грецькі кольонії в Україні, про готів гунів і ц. п. Цікаві речі з найдавнішої історії України. З образками.

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Випуск 13. ІСТОРІЯ НОВОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА. Перша книжечка. Від **Котляревського до Шевченка**. Написав **М. Олександрович**. Що таке письменство його значіння й цілі, перші українські письменники нової доби. З образками.

Ціна 20 гр., з поштою 30 гр.

Найкраще замовляти всі ті книжечки разом, бо тоді почта менше коштує. Хто хоче дістати всі ті книжечки разом, хай вишле 2.85 зл. на адресу:

БІБЛІОТЕКА ТОВАРИСТВА
Станиславів, вул. Перацька

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001017820569